

Sagen mod Præsten i Vejlbj og de Sager, der fulgte, fremstillet efter Akterne af A. P. Larsen. Kbh. 1951.

Overleveringen om den skæbne, som ramte sognepræsten i Vejlbj Søren Quist paa Christian IV's tid, er nu for anden gang i løbet af ca. et halvt aarhundrede blevet gjort til genstand for en indgaaende undersøgelse, idet fhv. dommer A. P. Larsen i sit otium har taget den opgave op at gennemgaa de bevarede arkivalier for paa grundlag heraf at give en rent objektiv redegørelse for, hvad der skete. Severin Kjær i og for sig fortjenstfulde bog fra 1894, der viste, hvor langt den af Blicher benyttede tradition fjernede sig fra sagens virkelige sammenhæng, var helt igennem farvet af sin forfatters overbevisning om, at der forelaa et justitsmord. A. P. Larsens fremstilling overlader ganske til læseren at afgøre, hvorvidt præsten maa antages at have begaaet det drab, for hvilket han blev henrettet. Hvis forf. for sit eget vedkommende overhovedet er naaet til noget definitivt resultat m. h. t. dette spørgsmaal, har det i hvert fald hverken fundet udtryk i bogen eller i hans senere afhandling: »Var det et Justitsmord?» i »Juristen« 1952 s. 205—20.

Jo mere man beskæftiger sig med denne sag, desto vanskeligere synes den at være at komme til bunds i. Det »non liquet«, hvormed herredagsdommen af 25. april 1635 satte punktum for videre retsforfølgning, har ikke mindre gyldighed i dag end for 300 aar siden. Ikke desto mindre er det de færreste, som bliver staaende herved. Læseren forsøger selv at komme bag om de tørre vidneudsagn og domme og at løse de psykologiske gaader, sagen indeholder, selv om han er klar over, at hans opfattelse ikke kan gøre krav paa objektiv gyldighed. Beskæftigelsen med en sag af denne art rejser iøvrigt det nærliggende spørgsmaal, hvilke muligheder eftertiden vil have for at efterprøve rigtigheden af en i vore dage afsagt straffedom paa grundlag af kortfattede protokollater, der ikke lader nuancerne i vidneforklaringerne og i de enkelte vidners troværdighed komme til deres fulde ret. Jo mere gennemført bevisumiddelbarheden er, desto vanskeligere bliver det at efterprøve bedømmelsen af de forskellige bevisers og modbevisers vægt. Derfor fastslaar ogsaa retsplejeloven, at anke til højesteret principielt ikke kan støttes paa, at der foreligger en urigtig bedømmelse af bevisernes vægt.

Forf. har bestræbt sig for, saa godt det lader sig gøre med de forhaandenværende litterære hjælpemidler, at ridse den retshistoriske baggrund for dommene op, og hans bog betegner ogsaa i denne henseende et væsentligt fremskridt i forhold til Severin

Kjærs. Det ville dog have forøget værdien af bogen i ikke uvæsentlig grad, hvis forf. i et tillæg havde aftrykt de benyttede aktstykker in extenso. Det maa imidlertid indrømmes, at forf. har meddelt meget udførlige uddrag af dem, og at hans bog overhovedet er præget af grundige studier; men for den, som vil søge at danne sig sin egen mening om de afsagte domme, vil selv den kyndige jurists ekstrakter af aktstykkerne ikke kunne erstatte disse i deres fuldstændige skikkelse.

Det rent ydre forløb af sagerne har ligget fast i alt væsentligt siden Kjærs bog. Husmanden Jesper Hovgaard, der jævnlig arbejdede for præsten i Vejlbj, og som søndag 27. sept. 1607 havde kørt præstekonen til Grenaa, forsvandt samme dag eller dagen derefter, og præstekonen oplyste, at hun havde maattet vende tilbage til Vejlbj uden ham. Præsten foretog ingen efterlysning efter ham, hvad man maaske kunne have ventet, men nogle maaneder senere blev en saadan efterlysning til tinge foretaget af en af den forsvundnes slægtninge. Dette førte til afhøring paa tinget i juni 1608 af forskellige bønder, som forklarede, at de havde set Jesper Hovgaard mandag 28. sept. Præsten var stævnet til tinget og har vel forklaret, at han intet kunne oplyse, hvorefter sagen øjensynlig blev sluttet. Der skete i hvert fald ikke noget fra øvrighedens side før mange aar senere; men rygterne begyndte snart at svirre. 1625 kunne en mængde vidner forklare, at de i mange aar havde hørt det rygte, at Jesper Hovgaard var blevet slaaet ihjel af præsten, og naar præstens tjenestekarl Jep Rasmussen Skade 1612 afgav en formelig æreserklæring til tinge, hvori han fragik at have afgivet en skriftlig erklæring om, at præsten havde begaaet det omtalte drab, kan man heraf se, at rygterne var af gammel dato. Nogle aar senere gentog Jep Rasmussen sin beskyldning over for en af sandemændene i Sønder herred, uden at der dog skete videre i denne anledning.

I 1622 blev der imidlertid fundet et skelet ved gravningen af en savgrav ved byvejen uden for præstegaarden, og et par uger senere lod præsten graven kaste til, for at der ikke skulle ske skade paa kreaturerne. Der gik imidlertid yderligere 3 aar, forinden der blev rejst sigtelse til tinge imod præsten for, at han havde dræbt den forsvundne Jesper Hovgaard. Jep Rasmussen forklarede nu, at han havde været øjenvide til drabet og senere hjulpet præsten med at begrave liget paa det sted, hvor savgraven senere blev gravet, og hyrden Peder Hansen Vorm forklarede, at han dengang havde tjent hos præsten og den paagældende søndag aften set Jesper Hovgaard komme ind, men aldrig senere ud ad præstens port. Talrige andre vidner fortalte om de rygter, der havde ver-

seret; men for deres vedkommende synes der altsaa alene at have været tale om «hearsay-evidence».

Paa dette grundlag fandt sandemændene præsten skyldig i drabet, og deres kendelse blev stadfæstet af landstinget, idet dette vel betonedes, at der var en dags uoverensstemmelse mellem de forskellige forklaringer — hvilket kunne skyldes den lange tid, som var forløbet — men paa den anden siden fastslog, at vidneforklaringerne bestyrkede hinanden og fundet af skelettet.

Præsten søgte at faa landsdommerens afgørelse underkendt af rettertinget, og to rigsraader blev beskikket til at undersøge og paakende sagen. Denne domstol betegnes af forf. som en ekstraordinær ret, men maa dog snarest betragtes som et udvalg af rettertinget, som paa dettes vegne skulle afgøre presserende sager, idet der overhovedet ikke blev holdt almindeligt retterting i 1625. Naar forf. mener, at de ikke kom til at træde i virksomhed, fordi bestemmelsen herom vakte betænkeligheder, er denne forklaring næppe nødvendig. Forholdet var simpelthen det, at forinden de naaede at tage stilling til sagen, blev der indkaldt til en almindelig herredag, og man foretrak saa at lade sagen finde sin afgørelse her. Herefter foregik der paa herredagen i Kolding i maj/juni 1626 en udførlig afhøring af præsten og vidnerne, hvorunder Jep Rasmussen fremkom med den detaille, at præsten senere havde givet sin søster den tinkande, hvormed han havde dræbt Jesper Hovgaard, fordi han ikke ville have den længere i sit hus. Præsten benægtede først at kende noget til, at hans søster havde faaet en tinkande; men derefter indeholder justits- og voteringsprotokollen de ejendommelige sætninger: «Om det kan befindes, at Sidsel haver faaet nogen tinkande af hr. Søren, om han da ville kende sig skyldig i denne sag. *Svarede sig ikke at vide*». Resultatet blev, at rettertinget med 6 stemmer imod 2 stadfæstede sandemændenes kendelse. Naar forf. i denne forbindelse udtaler, at man ikke ved, hvorledes opgaven var stillet rettertinget, men at der ikke blev afsagt nogen dom, maa hertil bemærkes, at nogen egentlig dom kunne der ikke afsiges, idet sagen jo endnu slet ikke havde været paadømt i underinstanserne. Det var sandemændenes erklæring, som var indanket, og denne udgjorde ikke nogen dom, men et bevis, som altsaa blev stadfæstet som tilstrækkeligt af rettertinget. Rettertinget foretog saaledes en hjemvisning af sagen til herredstinget til paakendelse i overensstemmelse med det foreliggende bevis, og 20. juli 1626 afsagde Sønder herreds ting dødsdommen over præsten, som ikke appellerede til landstinget, hvilket næppe heller havde nyttet ham.

Der gik nu 8 aar, før næste afsnit af sagen oprulledes for dom-

stolene, efter at præstens søn havde indstævnet de to hovedvidners forklaring for landstinget som følge af, at de under forhør havde fragaaet deres oprindelige udsagn og hævdet, at de var blevet tvunget til at afgive dette af delefogden Jens Mikkelsen. Jep Rasmussen erklærede nu, at han aldrig havde set Jesper Hovgaard, efter at han var kørt til Grenaa, og Peder Hansen Vorm, at han overhovedet ikke tjente i Vejlbj dengang. Naar forf. mener, at en saadan indbringelse af en vidneforklaring for højere instans kun havde hjemmel i praksis, har han overset bestemmelsen i recessen af 1576 kap. 4, som paalagde landsdommerne at afsige endelig dom, bl. a. om vidnesbyrd, som indstævnedes for landsting. Overhovedet maa det erindres, at længe før egentlig appel af domme var blevet indført, havde man i Jylland den ordning, at biskop og bedste bygdemænd kunne tilsidesætte et med ed bekræftet bevis, saasom sandemænds og nævningsers erklæringer, partsed med mededsmænd o. s. v. 30. jan. 1634 udstedtes et kongebrev, der paalagde landsdommerne at paakende sagen imod de to vidner. Forf. synes at have visse vanskeligheder ved at faa dette brev organisk indpasset i sammenhængen. Saa vidt jeg kan se, maa brevet opfattes som en slags oprejsningsbevilling, der tillod landsdommerne at tage stilling til rigtigheden af de mange aar tidligere afgivne forklaringer, uagtet disse havde været lagt til grund for dødsdommen over præsten. Landsdommerne gik imidlertid helt uden om det yderst ubehagelige spørgsmaal, hvorvidt det var de gamle eller de nye forklaringer, som var i overensstemmelse med sandheden, idet de indskrænkede sig til at konstatere, at udsagnene var i strid med hinanden, hvorfor der under alle omstændigheder forelaa falsk forklaring, saaledes at vidnerne burde stande til rette, d. v. s. var hjemfaldet til straf for mened (tab af to fingre). Faa dage efter forelaa der imidlertid ordre fra kongen til lensmanden paa Kalø Christian Thomesen Sehested om at rejse tiltale imod de to vidner med paastand om strengere straf end menedsstraf under hensyn til, at præsten var blevet henrettet i henhold til de oprindelige forklaringer. Hvis dommen lød paa livsstraf, skulle vidnerne derefter pinligt forhøres, »paa det den rette sandhed her kan komme for dagen«.

Herefter blev Jep Rasmussen dømt af herredstinget til at have sit liv forbrudt, og denne dom stadfæstedes af landstinget. F. s. v. angik Peder Hansen Vorm, blev resultatet det samme, efter at landstinget to gange havde kasseret den af herredsfogden afsagte frifindelsesdom af formelle grunde. Begge de domfældte fastholdt under torturen deres sidst afgivne forklaringer og udlagde med stor styrke delefogden og et par andre personer som dem, der havde

anstiftet og tvunget dem til at afgive de oprindelige forklaringer. Begge vidnerne blev derefter henrettet.

Forf. mener, at anvendelsen af tortur ikke havde nogen fornuftig mening i en sag som denne. Hertil kan kun siges, at recessen udtrykkelig hjemlede anvendelse af tortur over for dødsdømte, og at det set fra regeringens synspunkt maatte være rimeligt at anvende det ekstraordinære oplysningsmiddel, som det pinlige forhør var, i en sag som denne, der allerede havde ført til 3 dødsdomme paa grundlag af modstridende forklaringer. Medførte torturen, at vidnerne fragik deres sidst afgivne forklaringer — om hvilke man jo strengt taget ikke kunne vide, hvorvidt de var afgivet under tvang fra andre end dommernes side, saaledes som vidnerne hævdede, at deres første forklaringer havde været — stod benaadningsvejen aaben, og under alle omstændigheder kunne man jo ikke udelukke muligheden af, at forhøret kunne føre til, at man kom et skridt videre i retning af oplysningen af den spede sag.

Efter at vidnerne var henrettet, maatte det næste skridt naturligt blive at søge at drage de udlagte bagmænd til ansvar, og anklagen imod disse udførtes af Christian Thomesen Sehested, der gik frem paa samme maade som det foregaaende aar, idet han for landstinget nedlagde paastand om, at vidnernes sidst afgivne forklaringer blev stadfæstet, og forklaringerne i 1625 kendt magtesløse. Som ovenfor omtalt havde landstinget, da sagen første gang blev forelagt det, undladt at tage stilling til spørgsmaalet om, hvilke af de afgivne forklaringer der maatte anses for at være i overensstemmelse med sandheden; men denne gang var der ingen vej udenom. Rent processuelt laa sagen imidlertid meget vanskeligt for lensmanden. De vidnesbyrd, som skulle stadfæstes, var afgivet af udædiske mænd, idet de paagældende umiddelbart derefter var blevet dømt til døden og henrettet, og han forsøgte derfor at anlægge den fortolkning af recessen af 1558 kap. 18, at en person først kunne betragtes som udædisk, naar der forelaa dom herfor, og i den foreliggende sag var forklaringerne afgivet før dommen.

Landsdommernes afgørelse, der afviste den nedlagte paastand, kritiseres af forf., men saa vidt jeg kan se, med urette. Naturligvis kan hensynet til rettens egen prestige have spillet en vis rolle for landsdommerne og medvirket til at afholde dem fra at anerkende, at landstingsdommen af 1625 var afsagt paa grundlag af urigtige forklaringer; men dengang havde rettertinget dog gjort landstinget følgeskab. Mere afgørende var imidlertid, at de henrettede vidners sidst afgivne forklaring gik ud paa *dels*, at deres første forklaringer havde været løgnagtige, *dels* at de havde været tvun-

get til at afgive disse af de angivne bagmænd. Landsdommerne maatte acceptere eller forkaste forklaringerne i deres helhed, og valgte de det første alternativ, maatte det blive ensbetydende med, at bagmændene blev henrettet. Paa den anden side er det ikke udelukket, at Jens Mikkelsens og hans konsorters procedure for landstinget har gjort et vist indtryk paa dommerne og indgivet dem en vis tvivl om, hvorvidt vidnernes senest afgivne forklaringer var sande og dødsdommene over dem saaledes objektivt rigtige. De to vidner havde imidlertid kun sig selv at takke for den skæbne, som havde ramt dem; men at deres forklaringer skulle faa virkning for helt andre personer og føre til, at disse blev henrettet, var et uhyggeligt perspektiv, hvis der kunne rejses den mindste tvivl om rigtigheden af forklaringerne.

Under disse omstændigheder var det en stor hjælp for landsdommerne, at lensmandens fortolkning af recessen maatte karakteriseres som hasarderet. Der ville ingen fornuftig mening være i en lovbestemmelse, som anerkendte, at en farlig forbryder lige til det øjeblik, da han blev dømt til døden, frit skulle kunne fremsætte alle mulige sigtelser imod uskyldige personer uden at behøve at frygte for konsekvenserne og med den virkning, at saadanne udsagn blev betragtet som gyldige vidneforklaringer. Herefter kunne landsdommerne i og for sig have indskrænket sig til at paaberaabe sig recessens bestemmelse som hindring for at acceptere vidnernes senest afgivne forklaringer, men de anførte yderligere, at de tidligere forklaringer »stander urygget«. Meningen hermed maa være, at rettertinget havde stadfæstet disse, og at de derfor kun kunne tilsidesættes af rettertinget og ikke af en underinstans, som derved ville udøve kritik af en af landets øverste domstol truffen afgørelse. Det er denne betragtning, som forklarer dommens slutningspassus: »medmindre kongelig majestæt, vores allernaadigste herre, og hans majestæts højeste raad anderledes derom kender«. Udtrykt paa anden maade: Skulle de tidligere afgivne vidnesbyrd underkendes, maatte dette gøres af den højeste instans, som havde stadfæstet dem.

Forf.s indvending imod landsdommernes anerkendelse af, at de tidligere afgivne forklaringer stod ved magt, bestaar deri, at landstinget ved at stadfæste dødsdommene over de to misdædere faktisk havde sat sig ud over, at de gamle forklaringer stod uryggede. Selv om denne indvending maatte være berettiget, rammer den dog kun den ene af de to præmisser, som dommen indeholder for sit resultat — den anden (henvisningen til recessens kap. 18) synes umulig at afsvække — men indvendingen overser, at man ikke uden videre kan overføre nutidens juridiske begreber paa

forholdene i det 17. aarhundrede. Vi betragter det som en selvfølge, at dispositionsmaximen (d. v. s. at parterne principielt har raadighed over det retsforhold, som foreligger til paakendelse, saaledes at de f. eks. ved deres aftale kan vedtage, at et vist forhold skal anses for bevist) kun har gyldighed inden for civilprocessen. Kriminalprocessen maa derimod bygge paa *den materielle sandheds princip*, saaledes at retten ikke bindes af parternes dispositioner. Paa Christian IV's tid bestod der derimod ingen pligt for domstolene til at gaa dybere i sagen, end anklageren og tiltalte ønskede, eller til f. eks. at efterprøve, om tiltaltes tilstaaelse ogsaa rent objektivt var i overensstemmelse med sandheden, herunder om den kunne forenes med tidligere tilvejebragte bevisligheder. Hvis den tiltaltes tilstaaelse accepteredes af anklageren, maatte den lægges til grund for dommen.

Det blev herefter rettertinget, som maatte tage stilling til spørgsmaalet om, hvilke forklaringer der skulle lægges vægt paa, og hvorvidt recessens bestemmelse skulle sættes ud af kraft med henblik paa den foreliggende sag, saaledes at der altsaa tilvejebragtes en *lex specialis*. En saadan kunne rettertinget, der beklædtes af de samme personer, som var indehavere af den lovgivende myndighed, lade fremtræde i form af en dom, og der var fortillælde for anvendelsen af en saadan fremgangsmaade. Rettertinget veg imidlertid tilbage herfor og lod recessens regel komme til anvendelse samtidig med, at det henviste til, at man efter henrettelsen af de to misdædere ikke havde noget middel til at fjerne tvivlen om, hvilken af forklaringerne der var den rigtige. Dommen slutter med en henvisning til muligheden for en genoptagelse af sagen, hvis nye bevisligheder kunne tilvejebringes.

Der kunne fornuftigvis ikke blive tale om noget andet resultat under de foreliggende omstændigheder; men eet er, at der ikke var tilvejebragt tilstrækkeligt juridisk bevis for de angivne bagmænds skyld, noget andet er, hvorvidt man kan sige, at der trods alt bestaar en vis sandsynlighed for, at de henrettede vidner talte sandhed, da de afgav deres sidste forklaringer. Ingen, der beskæftiger sig med denne sag, kan lade være at gøre sig sine tanker i saa henseende. Var Søren Quist en tragisk skikkelse, som maatte bøde med sit liv som følge af, at en række indicier af datidens dommere med urette betragtedes som tilstrækkelige beviser for hans skyld, eller forelaa der maaske det forhold, at præsten i hidsighed havde tilføjet Jesper Hovgaard et slag, der mod hans hensigt havde døden til følge, og at han derefter havde søgt at udslette sporene af sin handling? Var delefogden en skrupeløs person, der ved domstolenes bistand fik dømt en personlig uven til døden, eller

var han blot en nidkær rettens tjener, der folte sig overbevist om rigtigheden af de verserende rygter og ønskede sagen gennemført uden persons anseelse? Mod domstolenes behandling af sagen lader sig i hvert fald ingen begrundet indvending fremsætte. De forskellige faser af den blev behandlet med stor grundighed og samvittighedsfuldhed; men som de jyske landsdommere udtalte, var spørgsmaalet om forholdet mellem de modstridende forklaringer »en tvivlesag«. Fremstaaende rigsraader som Christian Friis til Kragerup og Christen Holck havde været i tvivl om, hvorvidt præsten var skyldig, og Christian Thomesen Sehested, der oprindeligt var overbevist herom, skiftede øjensynlig senere mening. Princippet »in dubio pro reo« var ikke trængt igennem i datidens straffeprocess, og bevisførelsen vanskeliggjordes ved, at sagens faktum laa mange aar tilbage i tiden. Noget umiddelbart tiltalende indtryk synes præsten ikke at have gjort paa sine dommere, og forskellige antydninger rundt om i sagens akter kan i hvert fald fortolkes som udtryk for, at han ikke var særlig interesseret i, at der blev rodet op i sagen om Jesper Hovgaards forsvinden. Imod teorien om, at hele sagen var iscenesat af delefogden, taler ogsaa den omstændighed, at hovedvidnet Jep Rasmussen havde fremsat sine beskyldninger mange aar, før delefogden tog affære, og dennes rolle i sagen kan i det væsentlige have indskrænket sig til, at han eksercerede temmelig energisk med vidnerne, hvorved man maa erindre, at der i datiden ikke bestod nogen egentlig vidnepligt. Forøvrigt maa det siges, at da præstens søn fik rejst sagen imod de to vidner, og der i denne anledning blev indhentet erklæringer fra 3 temmelig alderstegne adelige damer paa de omliggende herregaarde, bar ogsaa deres forklaringer, som skulle belyse delefogdens andel i sagen, præg af forudgaaende manuduktion. Hvad specielt angaar Peder Hansen Vorm, der under sagen imod ham hævdede, at han slet ikke havde tjent i Vejlby, da Jesper Hovgaard forsvandt, fremgaar det af en række vidneforklaringer — deriblandt een afgiven af en medtjener — at han havde tjent sammen med Jesper Hovgaard hos præsten, medens andre vidnesbyrd gik i modsat retning. Hvad der her er sandhed, maa staa hen; men det maa dog siges, at hvis Peder Hansen Vorms erklæring var det pure opspind fra delefogdens side, virker det noget ejendommeligt, at denne ikke havde sørget for at tilvejebringe lidt større overensstemmelse mellem de to vidners forklaringer. Som Peder Hansen Vorms første erklæring fremtraadte, afgav den jo kun en meget begrænset støtte for hovedvidnet Jep Rasmussens forklaring. Maaske lader uoverensstemmelsen mellem hovedvidnernes oprindelige og deres sidste udsagn sig i

sidste instans forklare derved, at det drejede sig om svagt begavede individer, der var villige redskaber i stærkere hænder, hvad enten disse lededes af overbevisningen om præstens skyld eller om hans uskyld. Hvorvidt vidnerne selv var i stand til at skelne mellem fantasi og virkelighed, og altsaa paa noget tidspunkt kan siges at have optraadt i egentlig ond tro, er det umuligt at sige, og spørgsmaalet om, hvorvidt Søren Quist blev dømt med rette eller urette, vil formentlig bestandig henstaa som et uløst problem.

Slig Iuul